

KATARZYNA KARBOWIAK
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ POZAROLNICZA ROLNIKÓW (WYBRANE ASPEKTY)^(*)

1. Problematyka przedsiębiorcy w literaturze

Podstawą działalności przedsiębiorstwa jest, jak wiemy, przedsiębiorca, który pobudza jego działalność, a także podejmuje istotne decyzje dotyczące zakresu jego działalności i jej intensywności. Do grupy przedsiębiorców można zaliczyć osobę, która⁽¹⁾:

- tworzy przedsiębiorstwo,
- wprowadza postęp (techniczny, organizacyjny, biologiczny),
- wprowadza nowe wyroby,
- zdobywa rynki zbytu,
- podejmuje decyzje dotyczące połączeń czynników wytwórczych.

Problematyką opisaną przedsiębiorcy i jego zachowań zajmowali się różni ekonomiści. W artykule zacytowano tylko tych, którzy wywarli znaczący wpływ na zanalizowanie działania przedsiębiorcy. Pojęcie przedsiębiorcy⁽²⁾ po raz pierwszy w literaturze ekonomicznej użył R. Cantillon w 1755 r., odnosząc go do osób umiejących dostrzec szansę zysku w rozbieżności cen na różnych rynkach, przy występującym ryzyku co do pewności trafności przewidywań transakcji. Właśnie to ryzyko, zdaniem autora, czyni z gospodarującego przedsiębiorcę. Z kolei J. Say w 1803 r. określił, że przedsiębiorca jest osobą, która „przenosi zasoby ekonomiczne z obszaru niższej na obszar wyższej wydajności i uzysku”. Następnie T. Veblen w 1904 r. zwrócił uwagę na oddzielenie własności od zarządzania i widział funkcje przedsiębiorcy w fachowym zarządzaniu produkcją⁽³⁾.

(*) Artykuł opracowano na podstawie badań przeprowadzonych w woj. łomżyńskim i sieradzkim, w latach 1996-1997, a także literatury przedmiotu.

(1) Schumpeter J.: Teoria rozwoju gospodarczego. PWN, Warszawa 1960, s. 104.

(2) Gruszecki T.: Przedsiębiorca w teorii ekonomii. Wyd. CEDOR, Warszawa 1994, s. 32.

(3) Blaug M.: Teoria ekonomii. PWN, Warszawa 1994, s. 467.

J.Schumpeter w 1912 r. zwrócił uwagę, że przedsiębiorca⁽⁴⁾ jest osobą, która w poszukiwaniu zysku wprowadza innowacje, burząc tym samym istniejący stan równowagi na rynku. Z kolei F.Knigh w 1921 r. określił, że przedsiębiorcą⁽⁵⁾ jest osoba, która działa w warunkach niepewności, ryzykując posiadanym kapitałem (własnym i powierzonym) i uzyskującym dzięki temu nadzwyczajne zyski.

Jak widać wiele jest poglądów na temat przedsiębiorczości i pełnionych przez przedsiębiorców funkcji. Biorąc pod uwagę różnorodność przedstawionych funkcji K.Gleister określił przedsiębiorcę, jako osobę charakteryzującą się następującymi cechami⁽⁶⁾:

1. Podejmuje decyzje,
2. Podejmuje zysk związany z niepewnością,
3. Wprowadza innowacje,
4. Jest liderem w danym rodzaju działalności,
5. Organizuje i koordynuje wykorzystanie zasobów wytwórczych i finansowych,
6. Podejmuje zobowiązania w imieniu przedsiębiorstwa,
7. Podejmuje decyzje o użyciu zasobów pomiędzy alternatywne zastosowania,
8. Rozstrzyga sprawy sporne w przedsiębiorstwie,
9. Finansuje realizowane przedsięwzięcie i zaopatruje je w kapitał,
10. Nadzoruje lub zarządza (manager),
11. Jest właścicielem przedsiębiorstwa.

Podstawowe funkcje przedsiębiorcy można sprowadzić do następujących⁽⁷⁾:

- **Ponoszenie ryzyka i niepewności** dla osiągnięcia założonego celu (celów), w oparciu o wizję przedsięwzięcia i podporządkowania jej sposobów i środków działania (cechy 1-2).
- **Wprowadzanie innowacji** w metodach wytwarzania, organizacji pracy i zarządzania przedsiębiorstwem, a w następstwie tego powstawanie nowych produktów, zwiększenie skali produkcji i jej wielkości itp. (cechy 3-6).
- **Śledzenie zmian i dostosowanie** do sytuacji na rynku, w tym poprzez uruchomienia procesów dostosowawczych do istniejącej sytuacji i zapotrzebowania (cechy 7-8).

(4) Schumpeter J.: Teoria ..., op. cit. s. 136.

(5) Heilbronner R.L.: Wielcy ekonomiści. PWE, Warszawa 1993, s. 121.

(6) Gleister K.: The Enterpreur. Heineman Educational. Oxford 1989 (cytat za T.Gruszeckim, Przedsiębiorca w teorii ..., op. cit. s. 29.

(7) Gruszecki T.: Przedsiębiorca ..., op. cit. s. 30-31.

Wymienione trzy funkcje określające przedsiębiorcę - odpowiadające poglądom różnych ekonomistów - mogą występować, zdaniem A.P.Wiatraka⁽⁸⁾, zarówno samodzielnie, jak i wspólnie, współdziałając ze sobą i oddziałując silniej na realizowane przedsięwzięcia. Biorąc pod uwagę obecną sytuację w Polsce wydaje się, że przedsiębiorca powinien śledzić istniejącą sytuację, dostosowywać się do niej, wprowadzać zmiany w technologiach i metodach produkcji, rodzaju prowadzonej działalności oraz w sposobach jej organizacji i zarządzania, działając nieraz w warunkach niepewności i ryzyka przy pojawiających się możliwościach realizacji zyskowych przedsięwzięć. Zdaniem T.Sztuckiego⁽⁹⁾ przedsiębiorcą jest ten, kto na własny rachunek i na własne ryzyko zajmuje się działalnością gospodarczą, kto odkrywa potencjalnie zyskowe możliwości i kieruje przedsięwzięciami mającymi produktywny charakter, ma zdolność widzenia tego, czego inni nie dostrzegają, a zwłaszcza potrafi dostrzegać luki i nisze, które dają możliwość wypełnienia ich produktami i usługami dla zaspokojenia lub pobudzenia popytu.

Cechami przedsiębiorcy, wg. T.Sztuckiego są:

- pomysłowość,
- umiejętność znajdowania luk na rynku,
- usilne dążenie do sukcesu,
- optymizm,
- zdolność oceny rzeczywistych warunków realizacji pomysłów,
- nastawienie na przyszłość,
- wyzwolenie się z myślenia życzeniowego i roszczeniowego,
- nastawienie na innowacje,
- uporczywość i konsekwencja działania,
- stałe wyznaczanie sobie coraz ambitniejszych celów i zadań,
- zdolność szybkiej reakcji na pojawiające się szanse i zagrożenia,
- oczekiwanie nieoczekiwanych zdarzeń i gotowość im sprostania, dzięki posiadaniu planu awaryjnego,
- akceptowanie ryzyka i kontrolowanie jego wielkości do granic uzasadnionych rezultatami przedsięwzięcia,
- zdolność traktowania konkurencji i nagłych zmian jako wyzwań, które trzeba podjąć aby osiągnąć przewagę nad konkurentami.

Przedsiębiorca⁽¹⁰⁾ to również, każdy właściciel kapitału kierujący przedsięwzięciem mającym na celu „zyskową” sprzedaż dóbr lub usług. Cechami jego

(8) Wiatrak A.P.: Przedsiębiorstwo, przedsiębiorca, przedsiębiorczość. [w:] „Rola doradztwa w kreowaniu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich”. Wyd. SGGW, Warszawa 1996, s. 12.

(9) Sztucki T.: Marketing przedsiębiorcy i menedżera. Agencja Wydawnicza „Placet”, Warszawa 1996, s. 25.

(10) Jary D., Jary J.: Dictionary of Sociology. Harper Collins Publishers 1991 (tłumaczenie M. Kosieradzki: Wybrane socjologiczne aspekty przedsiębiorczości na wsi. [w:] *Doradztwo rolnicze a kształtowanie się przedsiębiorczości rolników*. SGGW, 1995, s. 37).

przedsiębiorczości są np.: niezależność, innowacyjność, współzawodnictwo, inicjatywa i zdolność dorabiania się. Wśród cech przedsiębiorczości istotne znaczenie zajmuje ryzyko. Problem ryzyka porusza Z.J.Przychodzeń⁽¹¹⁾, który poleca założenie Willemsa „*że umiarkowane ryzyko jest w sferze kultury wartością wyżej cenioną niż ostrożność i dlatego należy liczyć się z prawidłowością, że jednostka zaczyna samą siebie postrzegać jako tę, która skłonna jest ponosić co najmniej takie ryzyko jak ludzie wokół niej*”.

W Podręcznym Słowniku Menedżera⁽¹²⁾ pojęcie ryzyko gospodarcze określone jest jako ewentualność nieuzyskania przewidywanych efektów z działalności gospodarczej, poniesienie nieplanowanych strat lub nakładów wyższych od przewidywanych. Najogólniej występujące ryzyko gospodarcze można podzielić na dwa rodzaje⁽¹³⁾:

- *ryzyko wewnętrzne*, które zależy od kierującego firmą,
- *ryzyko zewnętrzne*, które jest uzależnione od sytuacji na rynku i decyzji rządowych.

Natomiast ryzyko według skali jego występowania dzieli się w następujący sposób⁽¹⁴⁾:

- *najmniejsze*, gdy można statystycznie określić prawdopodobieństwo wystąpienia pewnych zdarzeń,
- *wyższy stopień ryzyka*, gdy osoba podejmująca decyzję posiada niekompletną wiedzę o rozkładzie prawdopodobieństwa - o charakterze szacunkowym - zaistnienia określonych zdarzeń związanych z efektami decyzji,
- *największe ryzyko* (niepewność), gdy nie można ustalić żadnych danych umożliwiających oszacowanie efektów związanych z podjęciem określonej decyzji.

C.Ashmore i K.Kaszuba⁽¹⁵⁾ wskazali, że „jako szczególny rodzaj aktywności przedsiębiorczość rozwija się w określonym środowisku historycznym i społecznym. Jest elementem systemu narodowych, regionalnych wartości i tradycji. Warunkiem istnienia i rozwoju przedsiębiorczości jest wolność wyboru i samodzielność w podejmowaniu decyzji. Prawo wolnego wyboru oznacza jednak także, że przedsiębiorczość rodzi konieczność ponoszenia odpowiedzialności za skutki podejmowanych decyzji. Istotną cechą przedsiębiorczości jest zatem ryzyko”.

(11) Przychodzeń Z.J.: Zarys innowatyki rolniczej. PWRiL, Warszawa 1991, s. 33.

(12) Jary D., Jary J.: Dictionary of Sociology. Harper Collins Publishers 1991 (tłumaczenie M. Kosiernadzki: Wybrane socjologiczne aspekty przedsiębiorczości na wsi. [w:] *Doradztwo rolnicze a kształtowanie się przedsiębiorczości rolników* SGGW, 1995, s. 37).

(13) Grzybek M., Makarski S.: Ryzyko trwałym elementem przedsiębiorczości. [w:] „Alternatywne źródła dochodów ludności wiejskiej”. Wyd. AR Kraków 1994, s. 199.

(14) Por. Encyklopedia Ekonomiczno-Rolnicza. PWRiL, Warszawa 1984 oraz Griffin R.F.: Podstawy zarządzania organizacjami. PWN, Warszawa 1996.

(15) Ashmore C., Kaszuba K.: Przedsiębiorczość i rozwój regionalny. [w:] „Czynniki i bariery rozwoju regionów przygranicznych”. Red. J.Kitowski, Z.Zioło, Kraków-Rzeszów-Warszawa 1993, s. 72.

T.Sztucki⁽¹⁶⁾ uważa przedsiębiorczość za nowatorstwo polegające na poszukiwaniu odmiennych działań od tych, które wykonują inni ludzie, na znajdowaniu bardziej skutecznych niż dotychczas sposobów prowadzenia działalności gospodarczej, dającej lepszą jakość produkcji i obsługi handlowej oraz wyższą ekonomiczną efektywność wykorzystywania zasobów zaangażowanych w produkcję, handel i usługi. Przedsiębiorczość, zdaniem tego autora, to także umiejętność wykrywania nowych związków między otaczającymi nas rzeczami, między potrzebami i tym, czym je dotąd zaspokajamy oraz zdolność wypełniania produktami i usługami dostrzeżonych luk między potrzebami, popytem i podażą na rynku.

2. Cechy rolnika przedsiębiorcy w świetle przeprowadzonych badań

W badaniach podjęto próbę określenia cech przedsiębiorczości w rolnictwie. Przyjęto następujące cechy przedsiębiorczości⁽¹⁷⁾:

- motyw działania, którym jest dążenie do postawionego celu (np. zysk),
- mechanizm działania, który polega na inwestowaniu ze środków własnych albo pożyczonych,
- mechanizm działania, który polega na kierowaniu procesami gospodarczymi - produkcją i sprzedażą,
- ryzyko działania.

Okazało się, że spośród 120 badanych rolników, którzy w analizowanych województwach podjęli się własnego prowadzenia działalności pozarolniczej, 86,8% dążyło do osiągnięcia zysku (deklaracja tak), a 13,2% było natomiast przeciwko (deklaracja nie). Badani rolnicy nie tylko zysk uważali za decydujący cel swoich poczynań, ale w równej mierze traktowali oni inwestycje (zarówno ze środków własnych jak i pożyczonych); w tym wypadku 85,7% osób odpowiedziało tak, a 14,3% zadeklarowało odpowiedź nie. Kolejną cechą stanowiło kierowanie procesami gospodarczymi; tutaj 84,0% osób udzieliło odpowiedzi twierdzącej tak, a (16%) - odpowiedź „nie”.

Z przedstawionych danych w tabeli 1 wynika, że wszystkie trzy cechy (składniki) przedsiębiorczości rolnicy traktowali jako równorzędne. Można na tej podstawie przyjąć, iż rolnik przedsiębiorca w istniejącej sytuacji gospodarczej ponosi ryzyko (95,1% badanych), ale również chętnie inwestuje ze środków własnych jak i pożyczonych.

W badaniach skupiono się również na uwidocznieniu zależności między cechami przedsiębiorczości a cechami demograficznymi (wiek, płeć, wykształ-

(16) Sztucki T.: Nowe wymagania w zarządzaniu przedsiębiorstwem. „Handel Wewnętrzny” 1994 nr 1, s. 9.

(17) Janusz T., Lewandowska L.: Podręczny ..., op. cit.

cenie, obszar gospodarstwa). W przypadku pierwszej z omawianych cech (dążenie do osiągnięcia zysku) odpowiedź twierdzącą najczęściej udzielali rolnicy w wieku 35-45 lat (40,9%), a w kolejności w wieku 45-55 lat (25,8%) oraz 25-35 lat (14,4%). Rolnicy w zaprezentowanych przedziałach wiekowych to ludzie w wieku produkcyjnym, którzy wykazują się dużą inwencją w działaniu oraz szeroko pojętą aktywnością. Wiek ten pozwala również na korzystne ekonomiczne działania oraz na podejmowanie trafnych i przyszłościowych decyzji. Przytoczone dane potwierdzają, że inwestują głównie osoby w wieku największej aktywności w działaniu. Inwestycje podjęte w odpowiednim momencie i poparte długotrwałym przemyśleniem na pewno zaowocują w przyszłości.

Tabela 1

**Cechy rolnika przedsiębiorcy w sytuacji niepewności i ryzyka
(w % badanych)**

Być przedsiębiorcą oznacza:	Odpowiedź	Wiek rolnika w latach					Płeć		Wykształcenie						Ogółem
		25	25-35	35-45	45-55	>55	M	K	p	zr	znr	śr	śnr	w	
Dążyć do osiągnięcia zysku	tak	1,6	14,4	40,9	25,8	4,1	71,0	15,8	8,2	26,0	15,8	22,7	14,1	-	86,5
	nie	-	2,5	7,4	2,5	0,8	9,1	4,1	-	4,1	2,5	4,1	2,5	-	13,2
Inwestować ze środków własnych lub pożyczonych	tak	1,6	15,0	40,8	24,2	4,1	65,8	19,9	4,9	29,1	12,5	24,3	14,9	-	85,7
	nie	-	3,5	5,2	4,8	0,8	14,3	-	3,4	2,5	5,1	2,5	0,8	-	14,3
Kierować procesami gospodarczymi	tak	0,8	13,3	30,9	34,9	4,1	66,6	17,4	6,6	29,9	16,0	18,2	13,3	-	84,0
	nie	0,8	5,0	5,9	3,5	0,8	13,6	2,4	1,6	1,8	4,1	6,0	2,5	-	16,0
Ponosić ryzyko	tak	1,6	15,8	44,6	28,2	4,9	76,8	18,3	7,4	32,4	18,3	24,4	12,6	-	95,1
	nie	-	4,1	0,8	-	-	4,1	0,8	0,8	-	-	0,8	3,3	-	4,9

p-podstawowe, zr-zawodowe rolnicze, znr-zawodowe nierolnicze, śr-średnie rolnicze, śnr-średnie nierolnicze, w-wyższe.

Źródło: Wyniki badań własnych.

Analizując kierowanie procesami gospodarczymi mamy zupełnie podobną sytuację. W tym wypadku struktura przedsiębiorców według wieku przedstawia się następująco: 13,3% w wieku 25-35 lat; 30,9% w wieku 35-45 lat oraz 34,9% w wieku 45-55 lat. Jeśli chodzi o kolejną cechę (ponoszenie ryzyka) to również najwięcej osób znajdowało się w przedziale wieku 35-45 lat (44,6%) oraz w wieku 45-55 lat (28,2%).

Biorąc pod uwagę zależności pomiędzy wykształceniem a cechami przedsiębiorcy można sądzić, iż decyzje pozytywne najbardziej charakteryzują ludzi z wykształceniem zawodowym i średnim (mamy tutaj na myśli zarówno wy-

kształcenie o charakterze rolniczym, jak i pozarolniczym). Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, iż rolnicy posiadający wykształcenie podstawowe również deklarowali cechy przedsiębiorcy.

W przeprowadzonych badaniach pytano - o czym już wspomniano - o ryzyko. Rozdzielono pytanie na dwie kwestie: ryzyko inwestowania ze środków własnych i ryzyko inwestowania ze środków pożyczonych (kredyty bankowe i źródła pozabankowe). Ponoszenie ryzyka skorelowano z kierunkami podejmowanych działalności oraz z wiekiem i wykształceniem.

Tabela 2

Kierunki działalności a poziom ryzyka (w % badanych)

Kierunki podejmowanych działalności	Inwestowanie ze środków:					
	własnych			pożyczonych		
	ryzyko małe	ryzyko umiarkowane	ryzyko wysokie	ryzyko małe	ryzyko umiarkowane	ryzyko wysokie
Ogółem	13,2	61,1	25,7	23,2	50,2	26,6
Handel	5,8	26,2	9,1	12,5	17,9	10,8
Usługi	6,6	28,3	15,8	9,1	26,6	15
Przetwórstwo	0,8	3,3	-	0,8	3,3	-
Produkcja	-	-	0,8	-	-	0,8
Gastronomia	-	2,5	-	0,8	1,6	-
Hurtownia	-	0,8	-	-	0,8	-

Źródło: Wyniki badań własnych.

Analizując chęć badanych do inwestowania ze środków własnych jak i pożyczonych łatwo zauważyć, iż najczęściej osób kieruje się ryzykiem umiarkowanym i to w każdym z rodzajów działalności (61,1% dokonuje inwestycji ze środków własnych, a 50,2% - inwestycje ze środków pożyczonych). Kolejną grupę stanowią ludzie, którzy przy podejmowaniu decyzji dotyczących inwestycji kierowali się ryzykiem wysokim 25,7% (środki własne) i 26,6% (środki pożyczone). Ryzyko małe deklarowało tylko 13,2% (środki własne) oraz 23,3% (środki pożyczone). Rolnicy - o czym była już mowa - chętnie inwestują, niezależnie od źródła środków, ale kapitał własny uważają za najbardziej wiarygodne źródło funduszy do prowadzenia i rozwijania podjętej działalności. Jest to dla nich komfort, określany przez nich mianem „własnego zaplecza”.

Tabela 3

Skala ryzyka a wiek i wykształcenie (w % badanych)

Ryzyko	Wiek rolnika w latach					Wykształcenie						Ogółem
	do 25	25-35	35-45	45-55	>55	p	zr	znr	śr	śnr	w	
śr. własne r. małe	-	3,3	5,8	4,1	-	0,8	1,6	3,4	5,8	1,6	-	13,2
r. umiarkowane	1,6	6,6	31,2	18,4	3,3	1,6	24,1	12,2	14,1	9,1	-	61,1
r. wysokie	-	8,3	10,8	5,0	1,6	5,8	5,8	4,1	5,0	5,0	-	25,7
śr. pożyczone r. małe	-	3,3	12,5	5,0	2,4	-	4,5	7,1	9,1	2,5	-	23,2
r. umiarkowane	0,8	5,0	25,0	17,8	1,6	4,1	20,0	7,8	10,0	8,3	-	50,2
r. wysokie	0,8	10,0	10,0	5,0	0,8	4,2	5,0	6,6	5,8	5,0	-	26,6

p-podstawowe, zr-zawodowe rolnicze, znr-zawodowe nierolnicze, śr-średnie rolnicze, śnr-średnie nierolnicze, w-wyższe

Źródło: Wyniki badań własnych.

Analizując dane zawarte w tabelach 2 i 3 można stwierdzić, iż ryzyko jest jednym z podstawowych atrybutów zjawiska przedsiębiorczości. Związki między ryzykiem a przedsiębiorczością dotyczą⁽¹⁸⁾:

- wpływu ryzyka na elastyczność zachowań przedsiębiorcy; ryzyko bieżących decyzji, decyzji strategicznych, działań i dysponowania środkami kapitałowymi,
- wpływu ryzyka na postęp techniczny i technologiczny w produkcji i obrocie towarowym; ryzyko innowacji, inwestycji, zakupów, przecen towarów, promocji,
- wpływu ryzyka związanego z wprowadzaniem nowego produktu na rynek i nowymi dostawcami; ryzyko nakładów związanych z wprowadzaniem produktu, uzyskaniem atestu jakościowego i pozytywnych opinii ośrodków badań rynkowych.

Rozpoznanie skali ryzyka i możliwość jego minimalizacji są uzależnione od cech osobowościowych każdego z badanych rolników przedsiębiorców. Trafność podejmowanych decyzji, a także umiejętność elastycznego dostosowania się do zmiennych warunków, świadczy o ekonomicznej postawie w każdej sytuacji rynkowej, umożliwiającej uzyskanie zamierzonych korzyści. W dążeniu do zmniejszenia ryzyka ważne jest wykorzystanie własnych doświadczeń, innych pozytywnych wzorców i przestrzeganie zasad marketingu. Ograniczenie ryzyka przy wprowadzaniu innowacji (nowego produktu na rynek) polega, jak twierdzi Stużycki na wykorzystaniu znajomości logistyki marketingowej, w odniesieniu

(18) Stużycki M.: Przedsiębiorstwo a rynek. PWE, Warszawa 1992, ss. 60-61.

do produktu czy kanału dystrybucji i promocji. Zasady logistyki wskazują jakie czynniki należy brać pod uwagę i jakie przyjąć zachowania na rynku celem zminimalizowania ryzyka.

Ankietowani rolnicy klasyfikowali według ważności cechy osobowościowe przedsiębiorcy, takie jak: silna wola, wykształcenie rolnicze, konsekwencja, praktyka rolnicza, umiejętność słuchania, odwaga, zdecydowanie, komunikatywność, skrytość, podstępność, zaufanie, skłonność do wprowadzania innowacji, odporność psychiczna, odporność fizyczna oraz umiejętność docierania do informacji. Hierarchię poszczególnych cech porównano z poziomem wykształcenia. Okazało się, iż osoby z wykształceniem zawodowym rolniczym za najważniejsze uważali: odwagę (39 osób), silną wolę (37 osób), konsekwencję i zdecydowanie (32 osoby). Z kolei rolnicy z wykształceniem zawodowym nierolniczym za najważniejsze uważali: zdecydowanie i silną wolę, odwagę (23 osoby), konsekwencję (20 osób), wykształcenie rolnicze (16 osób) i praktykę rolniczą (15 osób). Natomiast ankietowani z wykształceniem średnim rolniczym na pierwszym miejscu stawiali: silną wolę (27 osób), odwagę (26 osób), zdecydowanie (24 osoby), odporność psychiczną i fizyczną (21 osób) oraz umiejętność docierania do informacji (20 osób). Rolnicy z wykształceniem średnim nierolniczym za najważniejsze cechy rolnika przedsiębiorcy uważali: odwagę, zdecydowanie, odporność psychiczną i fizyczną, konsekwencję, umiejętność docierania do informacji. Z przedstawionych wypowiedzi wynika, że wśród badanych rolników najważniejszymi cechami były: odwaga, konsekwencja, zdecydowanie i umiejętność docierania do informacji.

3. Wnioski końcowe

Podsumowując przeprowadzone rozważania można stwierdzić, że przedsiębiorca to osoba organizująca i prowadząca działalność gospodarczą, wprowadzająca innowacje z wykorzystaniem środków własnych jak i pożyczonych (źródła bankowe, pozabankowe i inne). Osoba taka (tj. przedsiębiorca) tworzy nowe przedsięwzięcia, wykorzystując własne ambicje, a także wykazując umiejętność docierania do informacji, upór i zdecydowanie. Przedsiębiorca to również osoba, która działa w sytuacjach ryzykownych, gdzie zawsze stojąca przed nim szansa odniesienia sukcesu może zakończyć się niepowodzeniem. Przedsiębiorca musi zatem cały czas „mieć oczy otwarte” i analizować sytuację, aby w porę dostrzec możliwość podjęcia intratnej działalności, której prowadzenie przyniesie przewidywane korzyści materialne.